

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ ТА НАПРЯМИ ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРОТИ ЖУРНАЛІСТІВ

FORENSIC CHARACTERISTICS OF THE OFFENDER AND AREAS OF THEIR USE IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES COMMITTED AGAINST JOURNALISTS

Радецький С.В., аспірант кафедри криміналістики,
судових експертиз та поліграфології

Національний університет «Одеська юридична академія»
orcid.org/0009-0003-7920-4187

У статті досліджується криміналістична характеристика особи злочинця як один із ключових елементів криміналістичної характеристики у структурі методики розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються проти журналістів. Обґрунтовується актуальність проблеми з урахуванням зростання кількості посягань на журналістів у сучасних умовах, зокрема в контексті суспільно-політичних трансформацій, інформаційної війни та воєнного стану. Наголошується, що такі кримінальні правопорушення посягають не лише на особисті права журналіста, а й на свободу слова та право суспільства на отримання достовірної інформації.

Проаналізовано наукові підходи до побудови структури криміналістичної характеристики особи злочинця, узагальнено позиції вітчизняних учених щодо її змісту та значення для процесу доказування. На основі аналізу наукових джерел і матеріалів слідчої та судової практики сформовано типову модель криміналістично значущих ознак злочинців, які вчиняють посягання проти журналістів. До таких ознак віднесено біологічні, кримінально-правові, соціально-поведінкові та психологічні характеристики, а також виділено особливості посткримінальної поведінки.

Окрему увагу приділено встановленню зв'язків між журналістом-потерпілим та злочинцем, що має важливе значення для висунення слідчих версій, визначення кола підозрюваних і виявлення замовного характеру злочину. Розкрито напрями практичного використання відомостей про особу злочинця під час планування та організації досудового розслідування, обрання тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. Зроблено висновок про важливу роль криміналістичної характеристики особи злочинця у підвищенні ефективності розслідування кримінальних правопорушень проти журналістів та забезпеченні належного захисту свободи слова.

Ключові слова: журналіст, медіа, кримінальні правопорушення проти журналістів, досудове розслідування, методика розслідування, криміналістична характеристика, особа злочинця.

The article examines the forensic characteristics of the offender as one of the key elements of the forensic profile within the structure of the methodology for investigating criminal offences committed against journalists. The relevance of the issue is substantiated in view of the growing number of attacks against journalists in contemporary conditions, in particular in the context of socio-political transformations, information warfare, and martial law. It is emphasized that such criminal offences encroach not only on the personal rights of journalists, but also on freedom of speech and the public's right to receive reliable information.

Scientific approaches to constructing the structure of the forensic characteristics of the offender are analysed, and the positions of Ukrainian scholars regarding their content and significance for the evidentiary process are generalized. Based on an analysis of scholarly sources and materials from investigative and judicial practice, a typical model of forensically significant features of offenders who commit crimes against journalists is developed. These features include biological, criminal-law, socio-behavioural and psychological characteristics, as well as specific aspects of post-criminal behaviour.

Particular attention is paid to establishing the links between the journalist-victim and the offender, which is of significant importance for formulating investigative hypotheses, identifying a circle of potential suspects, and detecting the commissioned nature of the offence. The article outlines the practical directions for using information about the offender's personality in planning and organizing pre-trial investigations, as well as in selecting tactical techniques for conducting investigative (search) and covert investigative (search) actions. It is concluded that the forensic characteristics of the offender play an important role in increasing the effectiveness of investigations into criminal offences committed against journalists and in ensuring proper protection of freedom of speech.

Key words: journalist, media, criminal offences against journalists, pre-trial investigation, investigation methodology, forensic characteristics, offender.

Вступ. У сучасних умовах зростання кількості кримінальних правопорушень, спрямованих проти журналістів, особливої актуальності набуває проблема забезпечення ефективного їх розслідування з урахуванням специфіки професійної діяльності потерпілих та підвищеної суспільної небезпеки таких посягань. Злочини, що вчиняються проти журналістів, посягають не лише на особисті права конкретної особи, а й на свободу слова, право суспільства на отримання інформації та належне функціонування медіа як інституту демократичної держави.

Важливе місце у структурі положень криміналістичної методики розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень посідає характеристика особи злочинця як складова криміналістичної характеристики злочинних посягань, що вчиняються проти журналістів, оскільки

відомості про типові соціально-демографічні, психологічні, професійні та поведінкові риси правопорушників дозволяють формувати обґрунтовані слідчі версії, визначати коло можливих підозрюваних, прогнозувати характер їх протидії досудовому розслідуванню та обирати оптимальні тактичні прийоми проведення слідчих (розшукових) дій.

У зв'язку з цим дослідження змісту криміналістичної характеристики особи злочинця, а також визначення основних напрямів її використання під час розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються проти журналістів, є важливим науково-практичним завданням, спрямованим на підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування та забезпечення належного захисту свободи слова у сучасних умовах.

Стан наукової розробленості теми. У криміналістичній науковій літературі до питання вивчення структури криміналістичної характеристики особи зверталися такі вчені, як В.П. Бахін, П.Д. Біленчук, В.Г. Гончаренко, К.В. Калюга, В.О. Коновалова, О.Н. Колесніченко, В.В. Лисенко, В.Г. Лукашевич, М.В. Салтєвський, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько та деякі інші.

Окремі аспекти, що стосуються характеристики злочинців, які вчиняють кримінальні правопорушення проти журналістів, досліджували у своїй роботі К.М. Буряк, Т.О. Возна, А.В. Даніель, І.С. Заєць, А.В. Коваленко, О.В. Ковтун, А.А. Мацола, В.І. Павликівський, О.С. Павлова, Р.Р. Сосков, Ю.В. Сподарик.

Проте питання побудови криміналістичної характеристики особи злочинця, а також напрямів її використання під час розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються проти журналістів, досі залишається відкритим та потребує особливої уваги й опрацювання відповідно до сучасних тенденцій злочинної діяльності та діяльності з розслідування злочинів.

Тому метою даної статті є побудова характеристики особи злочинця як важливої складової криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, які вчиняються проти журналістів, а також визначення напрямів використання такої інформації у досудовому розслідуванні.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових досліджень дозволяє констатувати, що питання розробки криміналістичної характеристики особи злочинця не лише не втрачає актуальності, але й викликає дедалі більшого інтересу серед науковців. Це обумовлено активним розвитком різних сфер знань, зокрема психології, соціології, кримінології, а також науково-технічним прогресом, який дозволяє розробляти нові інструменти машинного пошуку, фіксації, дослідження, співставлення та використання даних щодо осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення. Криміналістика як синтетична наука, яка активно використовує надбання інших сфер знань задля вирішення власних завдань, також не стоїть на місці, забезпечуючи таким чином оновлення та удосконалення інформаційно-пізнавального арсеналу засобів процесу розслідування.

В основі побудови криміналістичної характеристики особи злочинця лежить розуміння того, що як і будь-яка особа злочинець володіє набором загальних ознак, характерні особливості та поєднання яких дозволяє ідентифікувати конкретного злочинця з-поміж інших особистостей.

Зокрема, В.В. Семенов звертає увагу на те, що особа злочинця, як і будь-яка інша людини, характеризується безліччю ознак, зокрема наявністю соціальних зв'язків (політичних, трудових, побутових, сімейних тощо); морально-політичними якостями (світоглядом, спрямованістю, переконаннями, інтересами), психологічними властивостями й особливостями (рівнем інтелекту, вольовими якостями, емоційними особливостями, темпераментом), демографічними і фізичними даними (статтю, віком, станом здоров'я, біографією, життєвим досвідом, освітою, заслугами і провинною перед суспільством та ін.) [5, с.54].

Деталізовану структуру характеристики особи злочинця подає В.В. Тіщенко, який досліджуючи проблематику побудови пошукового криміналістичного портрета невідомого злочинця розглядає його як певну модель, яка включає біологічні, соціальні та психологічні ознаки. Вчений відносить до них наступні: біологічні – антропологічні відомості (стать, раса, національність, вік, зріст, розміри частин тіла), анатомічні характеристики (опис зовнішності, особливі прикмети тощо), функціональні характеристики (хода, жестикуляція, міміка, мова та ін.), біохімічні ознаки (склад крові, слини, сперми, запахи); соціальні – загальнодемографічні відомості (місце народження, національність, етнічне походження, соціальне

походження та статус, освіта, участь у різних громадських подіях та релігійних організаціях, служба у збройних силах тощо), сімейно-побутові відомості (склад сім'ї, батьки, родичі, матеріальне становище, житлово-побутові умови, місце проживання, різні соціальні зв'язки, знайомства, оточення, хобі та захоплення тощо), професійно-трудова характеристика (спеціальність, професія, рід занять, уміння та навички), антисоціальні властивості (притягнення до адміністративної відповідальності, вчинення злочину вперше чи наявність злочинного професійного досвіду); психологічні – психологічні властивості (інтелектуальний рівень, психічний та емоційний стан, відчуття, сприйняття подій, мислення, увага, почуття, воля, пам'ять, темперамент, передбачувані мотиви і цілі злочину, статеві властивості та схильності, особливості поведінки під час вчинення злочину та безпосередньо після нього), психопатологічні властивості (ознаки психічних відхилень і патологій, сексуальні девіації) [6, с. 44-45].

Як бачимо, структура характеристики особи злочинця включає досить широке коло даних про нього, які мають значення для розслідування і процесу доказування, і відповідно можуть бути використані для пошуку і встановлення невідомого злочинця, а також отримання доказової інформації від нього під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Враховуючи наукові підходи до побудови характеристики особи злочинця, а також напрацювання вчених, які зверталися до аналізу особливостей характеристики злочинців досліджуваної категорії, вважаємо за необхідне вказати на наступні криміналістично значущі ознаки злочинців, які вчиняють злочини проти журналістів:

1. Біологічні ознаки:

- стать – переважно чоловіки (близько 80–90 %);
- вік – 25-55 років (активний соціально-професійний період);

– достатньо високий рівень інтелектуального розвитку, що забезпечує особі можливість досягнення певних кар'єрних висот, створення прибуткового бізнесу та організації складних злочинних схем, спрямованих на формування нелегальних прибутків, які приховуються від держави.

Вияток становлять випадки вчинення посягань проти журналістів військовослужбовцями армії РФ у зоні бойових дій, які віддають чи виконують злочинні накази командування, або ж діють із власної ініціативи. Такі особи можуть мати невисокий рівень інтелектуального розвитку та бути схильними до агресивно-насиленої моделі поведінки.

2. Кримінально-правові ознаки:

- дієздатна осудна особа, яка чітко усвідомлює злочинний характер та наслідки своїх дій;
- зазвичай має кримінальний досвід вчинення різних кримінальних правопорушень, зокрема економічної чи корупційної спрямованості, а також досвід здійснення незаконного впливу на різних суб'єктів, у тому числі й правоохоронні органи та медіа;
- часто раніше несудима особа, яка, зазвичай, діє самовпевнено, адже переконана у безкарності – у тому числі й через статус, який їй надає займана посада та наявність повноваження.

3. Соціально-поведінкові ознаки:

- освіта – середня спеціальна або вища;
- соціальний статус, який передбачає наявність певних владних, управлінських чи розпорядчих повноважень (службові особи органів влади та місцевого самоврядування; керівники або представники бізнесу; працівники правоохоронних органів; працівники охоронних структур), або ж наявність статусу у кримінальному середовищі.

Окремо слід наголосити, що у сучасних умовах війни в Україні частина злочинних посягань проти журналістів

вчиняється під час здійснення ними професійної діяльності в зоні бойових дій. У зв'язку із цим характеристика особи злочинця набуває певної специфіки через наявність у злочинця особливого статусу – статусу військовослужбовця;

– наявність сім'ї, або колишньої дружини та дітей, які перебувають на утриманні особи;

– звертається до використання як непрямих (погрози, психологічний тиск, переслідування, знищення або пошкодження майна, перешкоджання професійній діяльності), так і прямих (побиття, вбивства або замах на його учинення, катування) форм насильства;

– посткримінальна поведінка злочинця проявляється у запереченні факту вчинення як самого посягання, так і того, що воно пов'язане із професійною діяльністю журналіста. Також може вестися кампанія із дискредитації журналіста, а також вчинятися дії, пов'язані із тиском на слідство (сповільнення розслідування, зміну кваліфікації діяння, тощо);

4. Психологічні ознаки:

– підвищений рівень авторитарності;

– низька толерантність до критики;

– переконаність у праві контролювати інформацію, тобто її зміст та розповсюдження журналістами та медіа у цілому;

– імпульсивність у стресових ситуаціях;

– прагнення домінування та придушення опонента;

– страх публічного викриття, що маскується агресією;

– чітка мотивація злочинного посягання, пов'язана із бажанням приховання злочинної або корупційної діяльності, збереження посади, певного політичного чи соціального статусу, репутації, збереження контролю над інформаційним простором, а також бажання помсти журналістові за шкоду, заподіяну зібраними та опублікованими матеріалами.

На етапі виявлення ознак кримінальних правопорушень, що пов'язані із вчинення посягань на журналістів безпосередньо у зв'язку із їх професійною діяльністю, така типова характеристика злочинця виступає загальним орієнтиром для правоохоронних органів та модельною системою криміналістично значущих ознак, які мають бути деталізовані правоохоронці у процесі їхньої діяльності.

Тобто у кожному конкретному кримінальному правопорушенні дана модель характеристики особи як типовий набір узагальнених найбільш статистично поширених ознак набуває своєї конкретизації та підтвердження за рахунок збору орієнтуючої та доказової інформації. Як відзначає К.В. Калюга, інформація, яка характеризує особу злочинця, може бути отримати з таких джерел, як:

«– матеріальна обстановка місця події, у якій відображаються сліди вчинення злочину (дій злочинця та потерпілих, інших осіб; їхньої взаємодії тощо);

– предмети (об'єкти) безпосереднього злочинного посягання;

– засоби (знаряддя, реманент) вчинення злочину – як збірне поняття, що включає будь-які предмети матеріального світу, використовувані суб'єктом у механізмі злочинної діяльності (вони можуть бути як спеціально виготовленими зі злочинною метою інструментами та пристроями, так і пристосованими знаряддями праці («злодійські інструменти»), а також непристосованими предметами – твердими, рідкими, сипучими, газоподібними, за допомогою яких можна висловлювати припущення стосовно фаху та здібностей особи);

– речі й предмети, залишені (кинуті, загублені тощо) злочинцем на місці події;

– речі й предмети, випадково занесені на місце події після вчинення злочину (інформація про речі й предмети, залишені (кинуті, загублені тощо) злочинцем на місці події та про речі й предмети, випадково занесені на місце події після вчинення злочину, хоча часто й не мають безпосереднього стосунку до події злочину, але впливають на

юридичну оцінку події в цілому або оцінку конкретних дій певної особи);

– сліди (ознаки) негативних обставин;

– сліди (ознаки) інсценування;

– суб'єктивні образи, мисленні копії матеріальних речей, фактів, подій, проміжків часу, збережених у пам'яті людини (свідка, очевидця, потерпілого);

– жертва» [2, с.353].

У контексті досліджуваної тематики важливим є також вивчення зв'язків між журналістом-потерпілим та злочинцем, що дозволяє деталізувати окремі складові наведеної криміналістичної характеристики особи злочинця.

А.В. Коваленко виділяє два основні види зв'язків між журналістом-потерпілим та злочинцем: безпосередній зв'язок злочинець – журналіст та опосередкований зв'язок між ними. На думку вченого безпосередній зв'язок «найчастіше виражається у формі соціального контакту, що виникає коли майбутній злочинець стає очевидцем професійної журналістської діяльності або знайомиться з її опублікованими результатами. Такий контакт є короточасним та полягає у безпосередньому отриманні майбутнім злочинцем інформації про журналістську діяльність, яка з тих чи інших причин суперечить його інтересам. Рідше, такий зв'язок може проявлятися у формі соціальної взаємодії, якщо потерпілий та злочинець були знайомі ще до виникнення в останнього злочинного наміру». Опосередкований зв'язок, на його думку, виникає, коли посередником виступає особа, яка повідомляє майбутньому злочинцю про здійснення професійної журналістської діяльності, або її результати. Між посередником та майбутнім злочинцем може існувати як соціальна взаємодія, так і короточасний соціальний контакт. У той же час, посередник може мати соціальні зв'язки з потерпілим, бути так званим «спільним знайомим» потерпілого та злочинця» [3, с.59]. Специфіка зазначених зв'язків безпосередньо впливає на особливості пошуку та виявлення інших джерел інформації про злочинця та його протиправну діяльність.

Однак збирання інформації про особу злочинця, який вчиняє посягання на журналіста, та деталізація його криміналістичної характеристики не є самоціллю для слідства. За своєю призначенням та місцем у системі положень криміналістичної методики – це тактичне завдання, вирішення якого є важливим для подальшого руху та ефективного здійснення розслідування правопорушень зазначеної категорії.

Так, О.Г. Козицька відзначає, що інформації, яка входить до структури криміналістичної характеристики особи злочинця, використовується слідчим для забезпечення ефективного планування та організації розслідування, висунення слідчих версій, обрання найбільш оптимальних тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій та встановлення об'єктивної істини [4, с.56-57].

В.В. Дерновий вказує на те, що визначення структури особи злочинця надає можливість органу досудового розслідування спрогнозувати подальші «злочинні кроки» фігуранта і лінію його поведінки, що має важливе значення для планування подальших слідчих (розшукових) і негласних (слідчих) розшукових дій у кримінальному провадженні [1, с.33].

Розглядаючи характеристику особи злочинця як структурний елемент криміналістичної характеристики В.В. Тищенко визначає, що дані, які до неї входять, характеризують типову особистість злочинця, який вчиняє злочин певної спрямованості, і сприяють побудові версій щодо нього, його пошуку і встановленню [7, с.62].

Тож на основі аналізу наукових напрацювань, а також матеріалів судової та слідчої практики, упевнено можна сказати, що криміналістична характеристика особи злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення проти журналістів, має важливе як теоретичне, так і практичне

значення. Деталізація елементів узагальненої характеристики злочинця як певної моделі дозволяє працівникам правоохоронних органів правильно висунути версії щодо мотиву та особи (осіб) злочинця, звузати коло підозрю-

ваних, виявити замовний характер посягання, встановити зв'язок між подією злочину та професійною діяльністю журналіста, а також обрати ефективну тактику допиту та негласних слідчих дій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дерновий В.В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем із залученням іноземців. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 2 (34). С.29-37.
2. Калюга К.В. Інформація про особу злочинця «політика» в криміналістиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №7. С.352-358.
3. Коваленко А.В. Основи методики розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 245 с.
4. Козицька О. Г. Розслідування викрадень мобільних телефонів : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 258 с.
5. Семенов В. В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 183 с.
6. Тіщенко В. В., Ващук О. П., Гресь Ю. О., Колодіна А. С. Методика і тактика розслідування злочинів: навч.-метод. посіб. Одеса: Юридична література. 2019. 108 с.
7. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 14.11.2025
Дата публікації: 28.11.2025